

CANAT MAHAŞEVA
AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ
Din Bilimi Bölümü Öğretmeni

Bahtiyar BABAĖANOV-Aşirbek MÜMİNOV-Anke fon KÜGELGEN, Disputes On Muslim Authority In Central Asia In 20th Century: Critical Edition And Source Studies” (XX.yy. Orta Asya Müslüman Din Adamlarının Polemikleri: Kritik Edisyon ve Kaynak Araştırması), Almatı, 2007, “Daik-Press” yayınevi, 271 s.

Kazakistan Almatı şehrinde yayından çıkan bu kitap uluslararası grup çalışmasıdır. Kazakistan Cumhuriyeti Süleymanov Şarkiyat Enstitüsü, Özbekistan Şarkiyat Enstitüsü ve İsveçre Bern Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünün temsilcileri sırasıyla Müminov, Babajanov ve fon Kügelgen hanım gibi şarkiyatçı bilim adamları işbirliği yaparak kolektif araştırmayı bahsiğecen bu eserle sonuçlandırmış bulunmaktadır.

Kitapta Sovyet döneminde Orta Asya’da yaşamış olan Müslüman aydınlarının, din adamlarının zamanımıza kadar özel kütüphanelerde saklanmış olan elyazma veya basılı eserleri (toplam beş eser) verilmektedir. Metinler hem orijinal Arap, Tacik yada Özbek dillerindeki nüshaları, hem Rusça ve İngilizce tercüme metinleriyle yer almaktadır. Bu ilk kaynakların Orta Asya’da “Sovyet İslam’ı” fenomeninin doğru anlaşılmasında büyük önemi vardır. Bu eserde yerli ulema sınıfının arasındaki, çoğu zaman çetin siyasi konjoktörden etkisiyle alevlenen polemikleri ve ayrımları yansıtılmaktadır. Bu polemikler ile ayrımlar günümüzde de “mezhepler üstü İslam” davasında farklı bir yaşam tarzını sürdüirmektedir.

Önsözünde Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Süleymanov Şarkiyat Enstitüsü müdürü Abuseyitova hanım mukayeseli ve uluslararası kolektif çalışmaların önemini vurgulayarak bu projenin amacından bahsetmektedir. Kitap Giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

1996'da faaliyete açılan Kazakistan Şarkiyat Enstitüsünde Kazakistan ve komşu bölgelerdeki İslam tarihini, elyazma eserlerini araştırmalara çok önem vermektedir. Böyle çalışmaların mukayeseli metodla gerçekleştirilmesinin verimli ve sağlıklı sonuçlara götüreceğini vurgulayan Abuseyitova bahsi geçen çalışmanın proje yöneticisi Prof.Dr.Anke fon GÜGELGEN hanım olup Kazakistan-İsveçre-Özbek işbirliğinin ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Orta Asya, Kazakistan tarihi kaderinin ortaklığı yalnızca doğal ve coğrafi yönden değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi süreçleri yönünden benzer kaderi paylaşmaktadır.

Giriş bölümünde "Sovyet Dönemi Dini Metinler" başlığı altında Sovyet rejiminde İslam'ın, daha doğrusu dini literatürün nasıl geliştiğini ele almaktadır. Sovyet rejimi altındaki siyasi, kültürel ve sosyal baskılar nedeniyle dini kitapların kaleme alınması bir yana, dini literatürün bulundurulması da söz konusu değildi. Ancak her ne kadar ateist bir toplumdan bahsediyorsak da, kalbinde iman nuru sönmeyen (söndürülemeyen) insanların ve toplumun da dini konularda bilgiye, yönlendirmelere ihtiyaçları vardı. Bu konuda yazılan yazılar özel kütüphanelerde itinayla saklanmıştır. 1985-1991 Gorbaçev reformlarının başlamasıyla tüm bölgede İslam uyanışı, sonra din adamlarının arasında polemikler ve ayırımlar, irtica gruplarının (dış güçlerin faaliyetleri de söz konusu) ortaya çıkışı yaşandı.

Dolayısıyla "Sovyet İslam'ı" fenomeninin tam olarak anlaşılması için ilgili tüm kaynakların birlikte değerlendirilmesi ve araştırılması gerekir.

Araştırma konusu olan metinler Sovyet döneminin başlangıcından sonuna kadar kronolojik sırayı takip eder.

1916-1917 devrimler ve siyasi olaylar yalnızca bölgede değil, Rus İmparatorluğundaki Müslümanların aktifleşmesine neden oldu. Sadece Taşkent'te ve diğer büyük şehirlerde 2-3 ay zarfında 30'dan fazla Müslüman partisi ve dernekleri kuruldu. Bunlar siyasi değişimlerden kendileri için verimli sonuçlar elde etmek için çalışmalarını sürdürdü. Ancak Rus Bolşevik hükümeti bu dini reform faaliyetlerini engelledi. Toplumda bu konuda iki tutum göze çarptı. Birincisi, uzun yıllar devam eden cihad yolunda "basmacı" adı altında bilinenlerin mücadelesinin canlılık kazanması dikkat çekti. İkincisi, ordu ve techizat bakımından eşit olmadıkları nedeniyle şimdilik yeni hükümetle uzlaşmaya vararak "inanç ve vicdan özgürlüğü" prensibinden istifade etmek istemeyen ulema kısmı öne çekti.

Bölgedeki tüm dini ve kurumlar (cami, medrese, dini mahkeme, vakf v.d.) kapatıldı. Ulemanın çoğunluğu ve daha sonra ceditçilerin çoğu idam edildi.

Ancak bu zamanda da ulema kendi içinde tartışmalarını sürdürdü. Ancak din adamlarına yönelik baskılar ile engellemeler tartışmaları arka plana

atıp, din eğitimini sürdürme sorununu ön plana çıkardı. Bunun için eğitim gayrı resmi olarak “hücre” evlerinde sürdürüldü. Bu “hücre”lerin en ünlü hocalarının birisi *Muhammedcan Hindustani* (1892-1989) oldu.

İslam reformu ve “yenilenmesi/temizlenmesi” ideası etrafındaki tartışmalar 1960’lı yılların sonu ve 1970’li yılların başında tekrar alevlendi. Tartışmalar yine aynı konular, daha çok ibadet konusunda gelişti. Bununla birlikte bilgi ve kaynak eksikliği ve dini kısıtlamalar aynı konular (evliya kabirlerinin ziyareti, düğün, merasimler v.d. şer’î esaslara uygunluğu) üzerinde tartışmaların çıkmasına yol açtı. Dış dünyaya kapalı olmasına rağmen Sovyet müslümanlarının diğer Müslüman ülkelerle bir şekilde irtibat kurdukları tesbit edilmiştir.

Dört şık altında ele alınabilecek hususların birincisi, Özbekistan eğitim kurumlarında öğrenim gören Müslüman (Pakistan, Suriye, Mısır) ülkelerinden gelen öğrencilerin etkisi olmuştur.

İkincisi, genç ulema sınıfından olan Rahmetullah Allama(1950-1981), Abduvali Kari Mirzayev (d.1950) bu öğrencilerle bizzat görüşüp ilgili literatür isteğinde bulunmuştur. Bu da genç ulema sınıfının oluşmasına zemin hazırladı. Tespit edildiğine göre bu din adamlarının kitiphanelerinde Mısır’lı Hasan el-Banna’nın, Seyit Kutba, Ebu’l-Ala el-Mevdudi(1903-1979)’nin eserleri bulunmuştur.

Üçüncüsü, Arap dünyasından gelen resmi delegeler tarafından bölgeye dini ve dini-siyasi literatür getirilmiştir.

Dördüncüsü, yerli reformcuların üzerindeki dış etkiler, Batı Avrupa ve Orta Doğu (İran, Afganistan) bölgelerinin radyo yayınları aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla bütün bu kanallardan beslenen yeni nesil ulema “Saf İslam” uğrunda mücadele etme kararı aldı. Bu harekete mensup olanlar kendilerini “müceddidler”, yada “İslami Gençlik”, oysa diğer Müslümanlar bunları “Vahhabiler” olarak adlandırmıştı. Bunlara göre yerli örf ve adetlerin İslam’da yer alması bid’at olarak nitelendirildi. Bu yüzden genç nesil ulema ile hocaları arasında fikir ayrılığı ortaya çıktı. Çözümler ve uzlaşma arayışlarının sürdüğü bu tartışmalar ve buradaki görüşler daha sonra eserlere yansdı.

Bahsiğecen eserlerin ilki Taşkent’te meşhur olan din adamı *Şami-Damulla et-Terablusi*(Osmanlı’dan Vahhabi görüşleri yüzünden sürgün edilip, Orta Asya’da 1903-1932 yılları arasında faaalıyet göstermiş)’nin “el-Cumal el-Müfide fi Şerh el-Cevheri’l-Farida” (*özgün dili Arapça*) adlı kitabıdır. Müellifin İmam Buhari’nin ve eserininmethettiği şiir kitabı “el-Cevheru’l-Farida” adlı eserine 1919-1920 yıllarında yazılan nesir şeklindeki şerhidir. Özel kütüphanelerde saklandığı tespit edilen iki elyazma nüshası mevcuttur.

İkincisi ve üçüncüsü, Muhammedcan Hindustani'nin tartışmalar ile ilgili iki risalesi(özgün dili Tacikçe)dir. Tahminen 1988'de kaleme alınan bu eserlerde halktan gelen sorular üzerine yanıtlar verilmiştir. Örneğin, kabir ziyaretinde Fatiha okumak gerekir mi? Anlamını bilmeksizin namazda süreleri okumak doğru mu? V.d. günlük yaşamda dini merasimlerle ilgili sorular yer almaktadır. Müellif bu sorulara doğrudan cevap vermemiş. Çünkü, asıl mesele bütün bunların müellif tarafından İslam'da makbul olduğu kanaatinde olduğunun bilinmesidir. Bunun farkında olduğu izlenimini uyandıran müellif görüşlerini savunmak için dolaylı olarak dine zarar vermek isteyenlerin faaliyetlerini açığa çıkarmak için çabalar.

Dördüncüsü, Nasriddin Damulla Toyçiyev(1936-1990)'in "Kırık Kalbin Seslenişi. Kokand'ta Cami Açılış Merasiminin Arkaplanı: Mümin gibi Görünen İkiyüzlülerin Gizli Dolapları" adlı kitabı(özgün dili Özbekçe)dir. 1990'da Kokand şehrinde açılan cami'nin imamlığı için adı önerilen Nasriddin Damulla daha sonra kendi öğrencisi tarafından kurulan tezgahla aşağılanarak imamlığa geçemez, yerine öğrencisi geçer. Öğrencilerinin kurduğu gizli dolaplarının kurbanı olan hoca bunu gururuna yediremez, hakkını helal etmediğini belirterek İslam'da üstadlara saygı ve hürmetin yerini kaynaklardan aldığı bilgilerle vermiştir. Asıl mesele burada iki nesil ulemanın arasındaki fikir ayrılığıdır. Genç ulemanın hocalarının görüşlerini geçersiz göstermek istemeleridir.

Beşincisi, 1989-1993'te Özbekistan bai Müftisi olan Şeyh Muhammed Sadik Muhammed Yusufun "Tartışmalar ile İlgili" eseridir. İlk basılımlı 1995'te, sonrakisi 2001'de yapılmıştır. Ancak çalışmanın başlangıcı 1990'lı, yani Sovyet rejiminin çöküşüne denk gelmektedir. Müellif genç ulema kısmına cevap olarak Hanefi mezhebinin görüşlerine yer vermektedir. Vahhabiliğin yeni bir görüş olmadığını ve Hanefiliğin bölgedeki ağırlığını vurgular. Müellif sık sık şunu tekrarlar: "Sloganımız: Ehli Sünnet ve Cemaat mezhebi esasında dini akideye, saf İslam'ı, Kuran ve Sünnet'i araştırmaya yönelmek. İslam eğitimi, büyük müçtehidlerin mezhebini takip etmek, tolerans ve kardeşliği güçlendirmek. Dini eğitimsizliği, tartışma ve çatışmaları engellemek, fanatizm ve hurafeleri yok etmektir."

Sunulan beş eserin içeriğine bakıldığında çok fazla dini entelektüel konular tartışılmadığı, ancak dini baskı rejimindeki dini ortamı, dini-siyasi havayı yansıttığı kanaati oluşmaktadır. Çünkü eserlerdeki arkaplan bunu göstermektedir. Halkın dini bilgisizliği (yada bilgi ve kaynaklara ulaşamama), dini yasak ortamı, insanların kafasında dönüp dolaşıp aynı soruların belirlenmesine neden olmuş ve tatminkar cevabın bulunmaması engellemiştir.